

Augustinovy trojiční teorie, problematika „*Filioque*“¹

Trinitární teologie latinské církve byla po celý středověk a dlouho v novověku silně determinována inspiracemi, které pocházejí z díla Augustina z Hippo. Z uvedeného důvodu je povinností teologa alespoň to nejzákladnější znát. Zároveň je ale třeba říci, že Augustinova teologie rozhodně není nekritizovatelná a že v ní vedle geniálních prvků nacházíme i prvky, s nimiž se současná trinitologie do jisté míry rozchází.

Jestliže východní teologové vidí garanci jednoty božství přednostně v osobě Boha Otce, což lze vyjádřit výrazem „*Unus in Trinitate*“, pak pro Augustina a jeho dědice je jednotu božství garantována především jedinou božskou přirozeností, což lze vyjádřit jako „*Unum in Trinitate*“.² Způsob, jakým syntetizuje základní charakteristiky obou zmíněných přístupů T. de Régnon, se navzdory určitým kritikám, které jsou u maximálních zevšeobecnění v zásadě nevyhnutelné, dnes stal již klasickým:

„Latiník nahlíží osobní bytí jako určitý způsob existence esenciální přirozenosti, naproti tomu Řek pohlíží na esenciální přirozenost jako na obsah osoby. Máme před sebou dvě odlišné perspektivy, které rozvíjejí pojetí téže reality ze dvou odlišných výchozích bodů.“³

Pro Augustina jako pro paradigmatického latinského teologa byla pochopitelně na prvním místě jediná Boží přirozenost. Teprve následně se táže, jak toto jediné božství v sobě může mít tři „osoby“. Augustin měl chorobný strach z triteismu, a proto není divu, že se mu termín „osoba“ zajídal. Měl totiž obavy, že lidé si budou Otce, Syna a Ducha svatého představovat jako tři bytosti.

Ve svém velkém a slavném díle ***De Trinitate*** náš myslitel předložil mimo jiné dvě trinitární teorie čili modely, na jejichž základě by se dalo dané problematice poněkud více porozumět. On sám si velmi zakládal na tak zvané **psychologické teorii**.

První bod jeho úvah říká, že člověk je stvořen k obrazu Božímu. Tímto obrazem je především lidský duch. To je problém, neboť redukce obrazu Božího na duchovní stránku lidské bytosti inklinuje poněkud k dualistickému vnímání lidské bytosti. Z Nového zákona víme, že Bůh je Trojice. Závěr zní logicky: v člověku musíme hledat obraz trojičního tajemství.

Po mnoha pokusech o jeho nalezení dospívá Augustin k následujícímu řešení: **Lidská mysl je obrazem Boží přirozenosti, na Otce odkazuje paměť, na Syna intelekt a na Ducha svatého vůle, která je s to milovat**. Problém ale tkví v tom, že osoby se zde redukují na mohutnosti

¹ Pro další studium: C. V. POSPÍŠIL, *Jako v nebi, tak i na zemi. Náčrt trinitární teologie*, 3. vydání, Kostelní Vydří – Praha: Karmel. nakl. – Krystal, 2017, s.325-373, 564-567.

² Je zřetelné, že pro Augustina stojí na prvním místě jednotu Boží přirozenosti či esence, zatímco pluralita osob je záležitost podřazená. Srov. např. H. URS VON BALTHASAR, *Theologik II. Wahrheit Gottes*, Einsiedeln 1985, s. 120.

³ T. DE RÉGNON, *Études de théologie positive sur la Sainte Trinité I*, Paris 1892, s. 433.

ve skutečnosti jediného subjektu. Psychologická teorie je sice efektivní, nicméně může lidskou mysl zavádět na cesty velmi blízké sabellianismu.

Pokud bychom vzali Augustinova tvrzení naprosto vážně, pak Otec by si sice všechno pamatoval, nebyl by ale s to nic vědět ani milovat, Syn by sice všechno věděl, byl by ale bez paměti a schopnosti milovat, Duch svatý by byl slepou láskou bez vědění a jakékoli paměti. To je evidentně nesmysl. **Osoba jako nositel svobody musí mít paměť, poznání a svobodnou vůli. V Bohu je jediné vědění, ale tři vědouce; jediná vůle, ale tři chtějící.** Současná západní trinitologie ať katolická nebo nekatolická se od psychologické teorie více méně odklání a upozaduje ji.

Naproti tomu **teorie vnitrobožských substanciálních vztahů**, již sám Augustin cenil poněkud méně než psychologickou, se ukazuje jako geniální a opravdu nosná. Jedná se pochopitelně o osoby ve věčném božství. Ty se nedají rozlišovat na základě charakteristik božství. Například moudrost se sice přednostně přisuzuje Synovi, nicméně to neznamená, že Otec a Duch by nebyli moudří. Jedinou možností, jak osoby rozlišovat, je logicky protikladná vztahovost: Otec – Syn, Nezplozený – Zplozený. Mezi Otcem a Synem existují dva vztahy, vztah Otce k Synovi je otcovství, vztah Syna k Otci vede synovství. Kdyby Otec nebyl ve vztahu k Synovi, vůbec by nebyl. Otcovství je reálně totožné s osobou Otce. Syn je zase reálně totožný se vztahem k Otci. Oba vztahy jsou zároveň reálně identické s jedinou Boží přirozeností, kterou na jedné straně Otec daruje Synovi a kterou na druhé straně Syn zase Otci daruje v úkonu nekonečné vděčnosti. **Trojčinná osoba je tedy v zásadě vztahem**, který na rozdíl od našich vzájemných vztahů, které jsou případkové, má substanciální povahu. Na vysvětlenou je vhodné podtrhnout, že například vztah přednášející – posluchač je pro obě strany případkový, neboť oba jsou osobami nezávisle na tom, zda tyto vztahy existují, anebo ne.

Jestliže mezi Otcem a Synem panuje protipól pozitivního tvrzení a negativního výroku (Nezplozený – Zplozený), **s Duchem svatým** je to jinak. Tam Augustin razí **protiklad mezi Darujícím a Darovaným**, tedy mezi aktivitou a určitou formou pasivity. Otec daruje Synovi všechno, co má, tedy celou svoji božskou přirozeností, Syn činí to, co vidí, že koná jeho Otec, a proto mu v úkonu nevýslovné vděčnosti daruje přijatou Boží přirozenost zpět. Tato dvakrát darovaná Boží přirozenost je osoba Dar, Duch svatý. Tím pádem ale Duch vychází nejenom z Otce, ale sekundárně také ze Syna.

Na základě Augustinovy teologie se v šestém a na počátku sedmého století v Hispánii dostává do Nikajsko-konstantinopolského kréda vsuvka „*Filioque*“ – „který z Otce *i* Syna vychází“. Tento dodatek se šíří v Galii a nakonec také v Germánii. V devátém století vzbudila tato záležitost rozhořčení na Východě a u východních církví nesjednocených s Římem přetrvává obvinění Západu z trojiční hereze. Na Východě převládá tvrzení, že Duch svatý vychází z Otce skrze Syna. Většina východních teologů hodnotí dodnes západní verzi *Filioque* jako heretickou. Naproti tomu Západ vnímá svoji variantu (*Filioque*) jako vzájemně komplementární s východní naukou, podle níž Duch vychází z Otce skrze Syna. Vsuvka

„*Filioque*“ se šířila po místních církvích latinského Západu a nakonec se v 11. století dostala i do kréda recitovaného v Římě.

Na konci 19. a na počátku 20. století v Čechách a na Moravě existovalo unijní hnutí, které se snažilo usmířit zejména ruské pravoslaví s Římem. V té době také vznikaly pokusy, jak sladit pravoslavné a katolické učení o vycházení Ducha svatého.

Prakticky vzato má nauka o určitém způsobu vycházení Ducha i ze Syna, nebo skrze Syna nemalý praktický význam. Nevycházel-li by totiž Duch svatý ze Syna vůbec, pak by nemohl vycházet odvozeně ani z nás. Jak by pak bylo možné předávat Ducha vkládáním rukou? Jak by bylo možné předávání nauky víry? Jak by bylo možné usmíření udělované vkládáním rukou? Jakákoli komunikace v duchovních záležitostech je totiž spjata s tím, že Duch vychází ze Syna a následně, odvozeně také analogicky z nás. O dané záležitosti mimo jiné pojednával ve svém *Komentáři Sentencí* již mistr **Jan Hus**, takže se nejedná o záležitost kdovíjak novou. Mistr Jan Hus také spory kolem *Filioque* hodnotil jako nedorozumění, a nikoli jako herezi Východu, byl tedy vzhledem k pravoslaví velmi konciliantní.

Dnes v katolické církvi platí, že každá místní církev má právo recitovat krédo s *Filioque*, nebo bez něho. Například římskokatolická církev v Řecku recituje krédo bez *Filioque*. Východní církve sjednocené s Římem mají většinou v misálech krédo s *Filioque* v závorce, nebo bez něho. Obě verze vycházení Ducha svatého v imanentní Trojici jsou dnes v katolické církvi vnímány jako vzájemně komplementární.